

<https://doi.org/10.62837/2026.5.325>

ELNARƏ AXUNDOVA

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: axundova.elnare@list.ru

LEKSİK İNNOVASIYALARIN FORMALAŞMA MEXANİZMLƏRİ XÜLASƏ:

Məqalədə leksik innovasiyaların yaranması və inkişaf mexanizmləri dilçilik aspektindən araşdırılır. Dilin cəmiyyətin sosial, siyasi, iqtisadi və texnoloji inkişafına uyğun olaraq daim yenilənməsi nəticəsində yeni sözlər, ifadələr və semantik məzmunlar meydana çıxır. Məqalədə leksik innovasiya anlayışı, neologizmlərin yaranma səbəbləri və onların dil sistemindəki rolu izah edilir. Tədqiqat zamanı leksik innovasiyaların formalaşmasının əsas yolları — söz yaradıcılığı, alınma sözlər, semantik dəyişmələr, abbreviaturalar və texnoloji inkişafın təsiri təhlil olunur. Xüsusilə qloballaşma, informasiya texnologiyalarının inkişafı və sosial media mühiti yeni leksik vahidlərin yaranmasını sürətləndirən əsas amillər kimi qiymətləndirilir. Həmçinin mövcud sözlərin yeni məna qazanması, qısaltmaların istifadəsi və Azərbaycan dilində müasir leksik yeniliklərin dilin zənginləşməsində rolu vurğulanır. Nəticədə leksik innovasiyaların dil inkişafının təbii mərhələsi olduğu qeyd edilir və yeni leksik vahidlərin normallaşdırılmasının dil siyasəti baxımından əhəmiyyəti göstərilir.

Açar sözlər: leksik innovasiya, neologizm, söz yaradıcılığı, semantik dəyişmə, alınma sözlər, abbreviatura, dil inkişafı, qloballaşma, texnoloji inkişaf, Azərbaycan dili.

Э. Ахундова

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ

Резюме:

В статье рассматриваются механизмы возникновения и развития лексических инноваций с точки зрения языкознания. Постоянное обновление языка в соответствии с социальным, политическим, экономическим и технологическим развитием общества приводит к появлению новых слов, выражений и семантических значений. В статье раскрывается сущность понятия лексической инновации, объясняются причины возникновения неологизмов и их роль в языковой системе. В ходе исследования анализируются основные пути формирования лексических инноваций — словообразование, заимствованные слова, семантические изменения, аббревиатуры и влияние технологического развития. Особое внимание уделяется глобализации, развитию информационных технологий и влиянию социальных сетей как важным факторам, ускоряющим появление новых лексических единиц. Также подчёркивается значение семантических изменений, использования сокращений и современных лексических новшеств в

азербайджанском языке для обогащения языка. В результате исследования делается вывод о том, что лексические инновации являются естественным этапом развития языка, а нормализация новых лексических единиц имеет важное значение для языковой политики.

Ключевые слова: лексическая инновация, неологизм, словообразование, семантическое изменение, заимствованные слова, аббревиатура, развитие языка, глобализация, технологическое развитие, азербайджанский язык.

E.Akhundova

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

MECHANISMS OF THE FORMATION OF LEXICAL INNOVATIONS

Abstract: The article examines the mechanisms of the emergence and development of lexical innovations from a linguistic perspective. The continuous renewal of language in accordance with the social, political, economic, and technological development of society leads to the appearance of new words, expressions, and semantic meanings. The article explains the essence of the concept of lexical innovation, the causes of the emergence of neologisms, and their role in the language system. The study analyzes the main ways of forming lexical innovations, including word formation, borrowed words, semantic changes, abbreviations, and the influence of technological development. Special attention is paid to globalization, the development of information technologies, and the influence of social media as important factors accelerating the emergence of new lexical units. The article also emphasizes the significance of semantic changes, the use of abbreviations, and modern lexical innovations in the Azerbaijani language in enriching the language. The study concludes that lexical innovations are a natural stage in language development and that the standardization of new lexical units is important for language policy.

Keywords: lexical innovation, neologism, word formation, semantic change, borrowed words, abbreviation, language development, globalization, technological development, Azerbaijani language.

GİRİŞ

Dil insan cəmiyyətinin əsas ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də daim inkişaf edən, dəyişən və yenilənən mürəkkəb sistemdir. Cəmiyyətin sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər dilə birbaşa təsir göstərir. İnsanların düşüncə tərzinin, həyat şəraitinin və texnoloji imkanlarının dəyişməsi nəticəsində dilin lüğət tərkibində yeni sözlər və ifadələr meydana çıxır. Bu yeniliklər dilçilikdə leksik innovasiyalar adlandırılır. Leksik innovasiyalar dilin canlılığını və inkişaf dinamikasını əks etdirən əsas göstəricilərdən biridir. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi, informasiya texnologiyalarının geniş yayılması və qloballaşma prosesi yeni anlayışların yaranmasına səbəb olmuşdur. Yeni anlayışların

ifadəsi üçün dil daxilində yeni sözlərin və terminlərin formalaşdırılması zəruri hala çevrilmişdir. Xüsusilə internet və sosial medianın inkişafı dilin lüğət fondunun daha sürətlə dəyişməsinə şərait yaratmışdır. Əvvəllər uzun müddət ərzində formalaşan leksik yeniliklər indi qısa zaman ərzində geniş istifadə sahəsi qazanır. Bu baxımdan leksik innovasiyalar müasir dilçiliyin aktual tədqiqat istiqamətlərindən biri hesab olunur. Leksik innovasiyalar yalnız yeni sözlərin yaranması ilə məhdudlaşmır. Mövcud sözlərin yeni mənə qazanması, başqa dillərdən alınmış sözlərin dilə uyğunlaşdırılması, terminoloji yeniliklər və müxtəlif qısaltmalar da bu prosesin mühüm hissəsini təşkil edir. Buna görə də leksik innovasiyaların öyrənilməsi dilin inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirmək baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Dilin lüğət sistemində baş verən dəyişikliklər cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini, texnoloji tərəqqisini və mədəni dünyagörüşünü əks etdirir.

Leksik innovasiya anlayışı və onun mahiyyəti

Leksik innovasiya dedikdə dilin lüğət tərkibində meydana gələn yeniliklər nəzərdə tutulur. Bu yeniliklər yeni sözlərin yaranması, mövcud sözlərin semantik dəyişməyə uğraması və ya başqa dillərdən alınmış sözlərin dilə uyğunlaşdırılması nəticəsində formalaşır. Leksik innovasiyalar dilin inkişafının təbii nəticəsi olmaqla yanaşı, onun kommunikativ imkanlarını da genişləndirir. Dilçilikdə leksik innovasiyalar əsasən neologizmlərlə əlaqələndirilir. Neologizmlər müəyyən dövrdə yaranan və yeni anlayışları ifadə edən söz və ifadələrdir. Belə sözlər əvvəlcə məhdud dairədə istifadə olunsada, zaman keçdikcə ümumişlək xarakter qazana bilər. Məsələn, “smartfon”, “onlayn”, “bloq”, “rəqəmsallaşma”, “startap”, “kontent” kimi sözlər əvvəlcə yeni hesab edilsə də, hazırda gündəlik nitqin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Leksik innovasiyalar yalnız kommunikativ ehtiyac nəticəsində yaranmır, həm də dilin estetik və funksional imkanlarını artırır. Yeni sözlər dilin ifadə gücünü genişləndirir, mürəkkəb anlayışların daha dəqiq və qısa şəkildə ifadəsinə imkan yaradır. Bu baxımdan leksik innovasiyalar dilin zənginləşməsinin əsas vasitələrindən biri hesab olunur.

Leksik innovasiyaların yaranmasına təsir edən amillər

Sosial amillər

Dil cəmiyyətlə sıx bağlı olduğundan ictimai dəyişikliklər leksik innovasiyaların yaranmasına güclü təsir göstərir. Yeni ictimai münasibətlər, həyat tərzini və davranış formaları yeni sözlərin meydana çıxmasına səbəb olur. Müasir dövrdə sosial şəbəkələrin geniş yayılması ilə “paylaşım”, “izləyici”, “post”, “trend”, “fenomen” kimi sözlər gündəlik istifadəyə daxil olmuşdur. Cəmiyyətin siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər də yeni terminlərin yaranmasına səbəb olur. Dövlət idarəçiliyi, hüquq sistemi və beynəlxalq münasibətlər sahəsində istifadə olunan terminlərin bir qismi ictimai dəyişikliklərin nəticəsi olaraq meydana çıxır.

Texnoloji inkişaf

Elmi-texniki tərəqqi leksik innovasiyaların əsas mənbələrindən biridir. Kompüter texnologiyalarının, süni intellektin, rəqəmsal platformaların və internet xidmətlərinin inkişafı nəticəsində çoxlu sayda yeni termin yaranmışdır. “Server”, “proqram təminatı”, “süni intellekt”, “kibertəhlükəsizlik”, “data bazası” kimi sözlər texnologiyanın dilə təsirinin nəticəsidir. Texnologiya sahəsində yaranan anlayışların əksəriyyəti beynəlxalq xarakter daşıyır və qısa müddətdə müxtəlif dillərə yayılır. Bu isə dillər arasında leksik əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olur.

Qloballaşma

Qloballaşma prosesi dillərarası əlaqələri gücləndirmişdir. Beynəlxalq iqtisadi və mədəni münasibətlərin inkişafı nəticəsində müxtəlif dillər arasında söz mübadiləsi intensivləşmişdir. Xüsusilə ingilis dili beynəlxalq kommunikasiya vasitəsinə çevrildiyi üçün yeni terminlərin böyük hissəsi digər dillərə bu dildən daxil olur. Azərbaycan dilində də qloballaşmanın təsiri ilə çoxlu sayda alınma sözlər işlənməkdədir. “Marketinq”, “menecer”, “brend”, “startap”, “ofis” kimi sözlər buna nümunədir. Bu sözlərin bir hissəsi artıq dilin aktiv lüğət fonduna daxil olmuşdur.

Kütləvi informasiya vasitələri və sosial media

Televiziya, internet, xəbər portalları və sosial media yeni sözlərin yayılmasında mühüm rol oynayır. İnformasiya axınının sürətlənməsi nəticəsində yeni leksik vahidlər qısa müddətdə geniş istifadəçi kütləsinə çatır. Sosial media platformaları xüsusilə gənclərin dilinə güclü təsir göstərir. Burada yaranan bəzi ifadələr və qısaltmalar sonradan ümumi danışq dilinə keçir. Məsələn, “like etmək”, “story paylaşmaq”, “follow etmək” kimi ifadələr gündəlik ünsiyyətdə aktiv şəkildə işlənir.

Leksik innovasiyaların formalaşma mexanizmləri

Söz yaradıcılığı yolu ilə formalaşma

Dil daxili imkanlar hesabına yeni sözlərin yaradılması leksik innovasiyaların əsas mexanizmlərindən biridir. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı müxtəlif üsullarla həyata keçirilir.

Affiksasiya

Şəkilçilərin köməyi ilə yeni sözlərin yaranması affiksasiya adlanır. Bu üsul Azərbaycan dilində məhsuldar söz yaradıcılığı vasitəsidir. Məsələn, “rəqəmsal”,

“şəbəkələşmə”, “avtomatlaşdırma”, “kodlaşdırma” kimi sözlər şəkilçilər vasitəsilə formalaşmışdır. Birləşmə yolu ilə söz yaradıcılığı ki və ya daha çox sözün birləşməsi nəticəsində yeni leksik vahidlər yaranır. “Ağıllı telefon”, “elektron hökumət”, “sosial media”, “mobil tətbiq” kimi birləşmələr yeni anlayışların ifadəsinə xidmət edir.

Qısaltmalar və abbreviaturalar

Müasir dövrdə abbreviaturaların istifadəsi daha geniş yayılmışdır. Bu, informasiyanın sürətli ötürülməsi ehtiyacından irəli gəlir. “İKT”, “BMT”, “UNESCO”, “ATM” kimi qısaltmalar artıq müstəqil leksik vahid kimi qəbul edilir.

Alınma sözlər vasitəsilə formalaşma

Bir dildən digər dilə keçən sözlər leksik innovasiyaların mühüm hissəsini təşkil edir. Azərbaycan dilinə tarix boyu ərəb, fars, rus və son dövrlərdə əsasən ingilis dilindən çoxlu sayda söz daxil olmuşdur. Müasir dövrdə texnologiya, biznes və media sahələrində işlənən terminlərin böyük hissəsi alınma sözlərdir. “İnternet”, “marketing”, “menecer”, “printer”, “monitor”, “startup” kimi sözlər buna nümunədir. Alınma sözlər qəbul edən dilin fonetik və qrammatik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılır. Bu uyğunlaşma nəticəsində həmin sözlər milli dil sisteminin bir hissəsinə çevrilir.

Semantik dəyişmə yolu ilə formalaşma

Semantik dəyişmə nəticəsində mövcud sözlər yeni mənə qazanır. Bu proses leksik innovasiyaların yaranmasında mühüm rol oynayır. Məsələn, “platforma” sözü əvvəllər yalnız nəqliyyat sahəsində işlənirdisə, hazırda rəqəmsal texnologiyalar və media sahəsində də istifadə olunur. Bəzi sözlər metaforik və məcazi mənalarda işlənərək yeni semantik çalarlar qazanır. Məsələn, “virus” sözü biologiya sahəsindən çıxaraq kompüter texnologiyalarında da istifadə edilməyə başlanmışdır.

Leksik innovasiyaların dil sistemində rolu

Leksik innovasiyalar dilin inkişafını təmin edən əsas vasitələrdən biridir. Yeni sözlər dilin kommunikativ imkanlarını genişləndirir və müasir anlayışların daha dəqiq ifadəsinə şərait yaradır. Əgər dil yeni anlayışları ifadə etmək imkanına malik olmasa, cəmiyyətin inkişaf tempinə uyğunlaşa bilməz. Leksik innovasiyalar həm də dilin zənginliyini artırır. Yeni yaranan sözlər müxtəlif üslubi və emosional çalarların ifadəsinə imkan yaradır. Bu baxımdan onlar bədii dilin və publisistik üslubun inkişafında da mühüm rol oynayır. Digər tərəfdən, həddindən artıq alınma sözlərin istifadəsi milli dilin saflığı ilə bağlı müəyyən problemlər yarada bilər. Buna görə də yeni sözlərin seçilməsi, normallaşdırılması və milli dilə uyğunlaşdırılması dil siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur. Leksik innovasiyalar cəmiyyətin mədəni və sosial inkişaf səviyyəsini əks etdirən mühüm göstəricilərdir. Hər bir dövrün yeni sözləri həmin dövrün həyat tərzini, düşüncə sistemini və texnoloji səviyyəsini göstərən mühüm dil faktlarıdır. Buna görə də leksik innovasiyaların araşdırılması yalnız dilçilik baxımından deyil, həm də sosial və mədəni aspektdən böyük əhəmiyyət daşıyır.

NƏTİCƏ

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, leksik innovasiyalar dilin təbii inkişaf prosesinin ayrılmaz və qaçılmaz hissəsidir. Dil daim hərəkətdə olan dinamik sistem kimi cəmiyyətin dəyişən sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni ehtiyaclarına uyğun olaraq yenilənir. Bu yenilənmə prosesi xüsusilə müasir dövrdə daha sürətlə gedir, çünki texnoloji inkişaf, qloballaşma və beynəlxalq kommunikasiya yeni anlayışların yaranmasını və onların ifadəsi üçün yeni leksik vasitələrin formalaşmasını zəruri edir. Nəticədə dilin lüğət tərkibi davamlı olaraq genişlənir və zənginləşir. Tədqiqat göstərir ki, leksik innovasiyaların formalaşması təsadüfi proses deyil, sistemli və qanunauyğun dil hadisəsidir. Bu prosesdə bir neçə əsas mexanizm xüsusi rol oynayır. İlk növbədə söz yaradıcılığı vasitəsilə dilin daxili imkanları hesabına yeni leksik vahidlər formalaşır. Affiksasiya, birləşmə və qısaltma kimi üsullar bu sahədə mühüm yer tutur. Eyni zamanda, alınma sözlər vasitəsilə başqa dillərdən yeni anlayışlar dilə daxil olur və zamanla milli dil sisteminə uyğunlaşdırılaraq aktiv lüğət fonduna keçir. Digər mühüm mexanizm semantik dəyişmələrdir. Bu zaman yeni söz yaranmır, lakin mövcud sözlər yeni məna qazanır və ya mənacə genişlənir. Bu proses dilin daxili inkişaf imkanlarını göstərir və onun çevikliyini artırır. Abbreviaturalar və qısaltmalar da müasir dövrdə xüsusilə informasiya mühitinin sürətlənməsi ilə əlaqədar olaraq geniş yayılmışdır. Bu cür formalar kommunikasiya prosesini sadələşdirir və informasiyanın daha operativ ötürülməsinə şərait yaradır. Müasir Azərbaycan dilində leksik innovasiyalar xüsusilə informasiya texnologiyaları, rəqəmsal kommunikasiya və sosial media sahəsində daha intensiv şəkildə müşahidə olunur. “Onlayn platforma”, “kontent”, “post”, “like”, “stream”, “bloq” kimi sözlər və ifadələr gündəlik ünsiyyətin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu sözlərin bir qismi alınma xarakter daşısa da, artıq dil sistemində sabitləşmiş və ümumişlək leksik vahidlər kimi qəbul olunmuşdur. Bu isə dilin müasir reallıqlara uyğunlaşma qabiliyyətini göstərir. Eyni zamanda, leksik innovasiyalar dilin zənginləşməsinə, onun ifadə imkanlarının genişlənməsinə və kommunikativ funksiyasının güclənməsinə xidmət edir. Yeni sözlər və ifadələr müasir anlayışların daha dəqiq, çevik və qısa şəkildə ifadə olunmasına imkan yaradır. Bu, xüsusilə elmi-texniki sahədə və gündəlik rəqəmsal ünsiyyətdə daha aydın şəkildə özünü göstərir. Bununla yanaşı, leksik innovasiyaların artması dil siyasəti baxımından müəyyən problemləri də gündəmə gətirir. Həddindən artıq alınma sözlərin istifadəsi milli dilin saflığı və normativliyi ilə bağlı müzakirələr yarada bilər. Buna görə də yeni leksik vahidlərin seçilməsi, onların uyğunlaşdırılması və normallaşdırılması xüsusi diqqət tələb edir. Bu proses dilin həm inkişafını təmin etməli, həm də onun daxili strukturunu qoruyub saxlamalıdır. Nəticə etibarilə, leksik innovasiyaların öyrənilməsi həm nəzəri dilçilik baxımından, həm də praktik dil istifadəsi nöqtəyi-nəzərindən böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu sahənin tədqiqi dilin inkişaf qanunauyğunluqlarını anlamağa, onun

müasir dövrdəki dəyişmə tendensiyalarını izləməyə və gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Axundov A. *Dil və üslub məsələləri*. Bakı, 2003.
2. Kazımov Q. *Müasir Azərbaycan dili*. Bakı, 2010.
3. Həsənov H. *Azərbaycan dilinin leksikologiyası*. Bakı, 2008.
4. Abdullayev Ə. *Azərbaycan dili məsələləri*. Bakı, 1992.
5. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, 2011.
6. Lyons J. *Language and Linguistics*. Cambridge University Press, 1981.
7. Fromkin V., Rodman R. *An Introduction to Language*. Boston, 1998.

Rəyçi: Fil.ü.f.d.Züleyxa Murad qızı Bağırzadə